

פרשת בא
יהודה ראק

הפסח וסיפור יציאת מצרים

א. שתי פרשות הפסח והסתירות ביניהן

בשתי פרשות התורה מצווה על הפסח, והפרשות סותרות זו את זו: האחת היא כאן, בפרשת בא, ב'פרשת החודש' (שמות, פרק י"ב, פסוקים א' - כ'), והשנייה היא בסוף פרשת ראה (דברים, פרק ט"ז, פסוקים א' - ח').

הפסח נזכר גם במקומות נוספים בתורה: בפרשת בא, בפרשת 'משכו וקחו לכם' (פרק י"ב, פסוקים כ"א - כ"ח), המהווה השלמה לפרשת החודש; בפרשת 'קדש לי' (שמות, פרק י"ג) ברמז ("העבודה הזאת" [פסוק ה']); בפרשות הרגלים במשפטים ובכי תשא¹, (פרק כ"ג, פסוקים י"ד - ט"ט, ופרק ל"ד, פסוקים כ"ב - כ"ו); בפרשות המועדים והמוספים בפרשות אמור (ויקרא, פרק כ"ג, פסוקים ה' - ח') ופנחס (במדבר, פרק כ"ח, פסוקים ט"ז - כ"ד), ובהקשר של פסח שני בפרשת בהעלותך (במדבר, פרק ט', פסוקים א' - י"ד). אולם, רק אצלנו ובפרשת ראה יש ציווי על עצם הפסח, ורק בשני מקומות אלו יש תיאור של הפסח עצמו.

כאמור, בין שתי הפרשות ישנו מספר סתירות. נפרט את דיני הפסח ב'פרשת החודש', ולאחר מכן נעבור לפרשת ראה.

פרשת החודש מצווה באופן ישיר על פסח מצרים, שלאחר מכן נקבע כמודל לפסח דורות. פסח דורות נבדל מפסח מצרים המתואר בפרשת החודש בכך שהפסח הופך לדורות להיות קרבן, כלומר, במקום להעשות בבית ובמתן דמים באגודת אזור על מזוזות הבית ועל משקופו, הוא נעשה בבית המקדש² במתן דמים וחלבים על המזבח כדין כל קרבנות הבהמה. פרטי דיני הפסח האחרים המתוארים כאן נוהגים לדורות, והם:

א. הפסח הוא שה (=זכר) עזים או שה כבשים בן שנה (פסוק ה').

ב. הבשר נאכל דווקא "צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו", כלומר, לא נא ולא מבושל (ט').

לעומת זאת, בפרשת ראה אנו מוצאים דינים אחרים לגמרי, הסותרים את הנאמר בפרשת החודש והשונים מההלכה הנוהגת לדורות:

א. פשט הפסוקים מורה שהפסח יכול לבא מן הבקר: "וזבחת פסח לה' אלוקיך צאן ובקר" (דברים, פרק ט"ז, פסוק ב'). חז"ל דרשו את הפסוקים כך שההלכה היא שהפסח בא רק מן הצאן:

"צאן" - לפסח, "ובקר" - לחגיגה³.

(ספרי, פיסקא קכט, ובמקומות נוספים).

הרמב"ן מנסה לעגן את הדרשה בפשט על ידי פיצול הביטוי לשני ביטויים מחוברים, כאילו נאמר: "וזבחת פסח לה' אלוקיך" - כדיני הפסח הידועים, "וצאן ובקר" - לחגיגה⁴.

אולם, אין ספק שפשט הפסוק הוא שהפסח בא בין מן הצאן ובין מן הבקר. כמו כן, אין דרישה של זכרות הבהמה ולא דרישה לגיל מסויים.

ב. "ובשלת ואכלת" (שם, פסוק ז') - פשט הפסוק מורה שבשר הפסח מתבשל במים, בניגוד ללאו מפורש בפרשת החודש "אל תאכלו ממנו נא ובשל מבשל במים". גם כאן יש דרשה של חז"ל הקוראת באופן אחר את הפסוק:

אין "בשל" אלא צלי, שנאמר "ובשלת ואכלת", ואומר: "ויבשלו את הפסח באש כמשפט..." (דברי הימים ב', פרק ל"ה, פסוק י"ג). מכאן היה ר' יאשיהו אומר: הנודר מן המבושל אסור בצלי.

(מכילתא, בא, פרשה ו').

כלומר, חז"ל למדו מן הסתירה לכאורה שבין פרשת בחודש לבין הפרשה בראה, ומן הפסוק בדברי הימים בו נאמר ש"בשלו" את הפסח "באש" כדינו, שלשון "בישול" כולל צלי אש.

אולם, גם אם נבין שהפסוק בדברי הימים אכן משקף נוהג לשוני קבוע, ואיננו תוצאה של דרשנות הדומה לזו שבמכילתא, הרי שהשימוש בפרשת ראה בלשון "בישול" באופן סתמי, ללא הסיוג "באש", מוקשה, במיוחד לאור העובדה שלשון "בישול" שימש בפרשת החודש אך ורק בהקשר אופן ההכנה האסור, בעוד אופן ההכנה המחוייב של הפסח מוגדר שם כ"צלי-אש", ללא שימוש בלשון "בישול". לכן, נראה שפשט הפסוק בפרשת ראה מורה שאכן ניתן לבשל במים את הפסח.

מסתבר שההבדלים בין שתי הפרשות בפרטי דיניהם משקפים הבדל יסודי באופי הקיומי של הפסח בכל אחת

3 דהיינו - יש להקריב עם קרבן הפסח קרבן חגיגה, וקרבן זה בא מן הבקר. ראו לקמן.

4 כלומר, משמעות הפסוק איננו שהפסח יכול לבא הן מן הצאן והן מן הבקר, כפשט הפסוק; וגם לא כפיסוק שנרמז בספרי - "וזבחת פסח לה' אלוקיך צאן; ובקר", שמשמעותו היא שיש לזבוח לפסח צאן, ובקר לשם מטרה אחרת; אלא הפיסוק הוא וזבחת פסח לה' אלוקיך; צאן ובקר, והמשמעות היא שיש לזבוח פסח (ולא מפורט מאיזה מין, אלא התורה סומכת על דבריה בפרשת בא, בה נאמר שהפסח הוא צאן), ובנוסף לכך יש לזבוח צאן ובקר לקרבן אחר.

1 שני דינים חוזרים בשני המקומות (משפטים וכי תשא): איסור היות הקרבן על חמץ, ואיסור הלנה.

2 או בבמת ציבור (מגילה ט; זבחים קיח).

לשלמים, המכונה באופן עקבי באופן עקבי "זבח", בניגוד לקרבנות אחרים⁵. בפרשת צו, התורה מונה שני סוגים של שלמים: שלמי נדר ונדבה, ושלמי תודה (ויקרא, פרק ז', פסוקים י"א - י"ח). ההבדל העיקרי בין שלמי התודה לבין שלמי הנדבה מבחינת הלכותיהם הוא שהשלמים נאכלים לשני ימים ולילה, בעוד התודה נאכלת ליום ולילה. בנקודה זו הפסח של פרשת ראה דומה להפליא לקרבן התודה. שהרי בפסח של פרשת ראה נאמר: "ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב ביום הראשון לבקר" (דברים שם, פסוק ד'). מכאן אנו לומדים את אופי קרבן הפסח של פרשת ראה: הפסח של פרשת ראה הוא זבח תודה לאומי על גאולת מצרים.

מגמה זו של הפסח בפרשת ראה משתלבת במגמות הרגלים האחרים המופיעים בפרשת ראה, בהם מופיעים ביטויים של חגיגה ושמחה: בחג השבועות השמחה היא על הקציר - "כאשר יברכך ה' אלוקיך" (שם, פסוק י'), ובחג הסוגות על האסיף - "כי יברכך ה' אלוקיך" (ט"ו). בכל אחד משלושת הרגלים שמחים ומודים לה': בפסח על גאולת מצרים, ובשבועות ובסוכות על ברכת ה' ביבול החקלאי.

ד. שתי הבחינות בפסח

שתי פרשות הפסח מלמדות על שתי בחינות בקרבן הפסח - בחינה של קרבן אישור הברית המבטא שלילת תרבויות זרות וקבלת עול מלכות שמים, ובחינה של קרבן שבח והודאה לקב"ה.

המאפיינים של קרבן הפסח של ההלכה, של תורה שבעל פה, נקבעים לפי פרשת החודש: קרבן זכר בן שנה מן הצאן, הנאכל צלי-אש בלבד. נקודה זו איננה מפתיעה, שהרי פרשת החודש היא המחמירה מבין שתי הפרשות מבחינת הנקודות ההלכתיות, וראיית שתי הפרשות כמחייבות גורם לכך שמבחינה מעשית הפסח לובש בעיקר את אופיו של פרשת החודש.

אולם, נראה שגם לפרשת הפסח בראה יש השפעה על ההלכה. ציינו לעיל שחז"ל למדו מפרשת הפסח בראה חיוב חגיגה. חגיגה זו מכונה בהלכה "חגיגת ארבעה-עשר", ולחגיגה זו יש מעמד מאוד משונה, במיוחד לאור שיטת הרמב"ם, כפי שנראה. המשנה בפסחים (סט:) אומרת:

אימתי מביא חגיגה עמו⁶? בזמן שהוא בא בחול בטהרה ובמועט; ובזמן שהוא בא בשבת ובמרובה ובטומאה, אין מביאין עמו חגיגה.

כלומר, הבאת החגיגה מותנית בכך שי"ד ניסן חל ביום חול, שהפסח בא בטהרה, ושהפסח עצמו הוא מועט ואינו מספק את בני החבורה באכילת שובע; אבל אם י"ד ניסן חל בשבת, או שהוא בא בטומאה (על סמך ההלכה ש"טומאה

מהפרשות. ננסה להבין ראשית את אופיו של הפסח בכל אחת מהפרשות, ולאחר מכן נבחן את הכרעת ההלכה.

ב. משמעות הפסח בפרשת בא

כאמור, הפסח של פרשת החודש מאופיין בכך שהוא בא דווקא מן הצאן, ונאכל צלי אש בלבד. את השימוש דווקא בצאן לפסח בארו חז"ל כך:

"משכו וקחו לכם צאן": הדא הוא דכתיב "יבושו כל עובדי פסל" (תהילים, פרק צ"ז, פסוק ז'). בשעה שאמר הקב"ה למשה לשחוט הפסח, אמר לו משה: "רבון העולם, הדבר הזה היאך אני יכול לעשות? אי אתה יודע שהצאן אלהיהן של מצרים הן", שנאמר "הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלוננו" (שמות, פרק ח', פסוק כ"ב)?! אמר לו הקב"ה: "חייך, אין ישראל יוצאין מכאן עד שישחטו את אלהי מצרים לעיניהם, שאודיע להם שאין אלהיהם כלום...".

(שמות רבה, ט"ז, ג').

לדעת מפרשים אחרים, פשוט הלשון 'תועבת מצרים' מורה שהצאן לא היה אלוהי מצרים, אלא שהתרבות המצרית סלדה מצאן ומאכילת צאן, מן הסתם ממניעים דתיים. בין כך ובין כך, שחיטת הצאן לפסח מהווה מעשה אקטיבי המבטא דחייה ושלילה של התרבות והדת המצרית.

לפי זה מובן מדוע הפסח צריך להיות צלי-אש: כדי לבשל את הבשר יש לחתכו לחתיכות קטנות, שכבר אינן ניכרות כבעל החיים ממנו באו. רק בצליה נשאר בעל החיים שלם, באופן שהוא ניכר ככזה. מצוות הפסח, לפי זה, היא לשחוט את התרבות המצרית לשם עבודת ה', ולהעלות על השולחן ולאכול: לא בשר שבא מן הצאן, אלא את השה עצמו השלם והניכר. כך, מהווה מעשה הפסח ביטוי מודע ושלם לשלילת התרבות המצרית לשם כניסה לברית עם ה'.

לדורות, פסח מצרים משוחזר מידי שנה. בשחזור זה אדם מישראל מאשר מחדש את מחויבותו לברית עם ה' על פני מערכות ערכים זרות, ומקבל על עצמו מחדש עול מלכות שמים.

ג. משמעות הפסח בפרשת ראה

כאמור, הפסח בפרשת ראה בא מן הצאן ומן הבקר, אבל לא מן העוף, ומסתמת הדברים - אין הגבלה במין הקרבן או בגילו. אין דרישה של צלי-אש, אלא ניתן לבשל את בשר הפסח. ובדומה לפסח של פרשת החודש, בשרו נאכל לבעלים, עד הבוקר בלבד.

מבין ארבע הקטגוריות הבסיסיות של הקרבנות - העולה, השלמים, החטאות השונות והאשם - היחידה שאין בה דרישות ברורות של מין (זכר או נקבה) היא השלמים (ויקרא, פרק ג', פסוק א'). בשלמים אף אין דרישה לגיל הבהמה, והוא בא מן הצאן ומן הבקר - אבל לא מן העוף. גם הלשון "וזבחת" בפסח בפרשת ראה (פסוק ב') מתאים

5 עיינו, למשל, ויקרא, פרק ג', פסוקים א', ג', ו'; פרק ד', פסוקים י', כ"ו, ו'ל"א; פרק ז' פסוקים י"א - י"ג; ובעוד מקומות רבים.

6 כלומר, עם הפסח.

השני איננו קובע את זהות הקרבן, אבל נשאר כמצוות גברא של סעודת קדשים. חז"ל כינו את המצווה השנייה בשם 'חגיגת י"ד'⁸.

ה. סיפור יציאת מצרים

שתי הבחינות בפסח מתבטאות בדיני מצוות סיפור יציאת מצרים.

מצוות סיפור יציאת מצרים מצד תוכנה היא מצווה לביטוי מילולי של הביטוי הקיומי של הפסח. כך עולה מהקשר הפסוקים המהווים מקור למצוות סיפור יציאת מצרים, המתארים את סיפור יציאת מצרים כהסבר לפסח:

וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבָדָה הַזֹּאת לָכֶם: וְאָמַרְתֶּם זָבַח פֶּסַח הוּא לַה' אֲשֶׁר פָּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינֵנוּ הִצִּיל וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ:

שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל מִצַּת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי חַג לַה': מִצּוֹת יֹאכַל אֶת שְׁבַעַת הַיָּמִים וְלֹא יֵרָאֶה לָךְ חֶמֶץ וְלֹא יֵרָאֶה לָךְ שָׂאֵר בְּכָל גְּבֻלְךָ: וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעֶבְרַת זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם.

(שמות פרק י"ב, פסוקים כ"ו - כ"ז; פרק י"ג, פסוקים ו' - ח')

הרמב"ן כבר עמד על היחס ההדוק בין מצוות ספור יציאת מצרים לבין הפסח. בהוספתו לספר המצוות (הוספה ט"ו למצוות העשה) הוא מנמק את מניית ברכת התורה כמצווה נפרדת מהקריאה בתורה כך:

ואין ראוי למנותה מצוה אחת עם הקריאה כמו שמקרא בכורים אינו נמנה אחת עם הבאתו וספור יציאת מצרים עם אכילת הפסח.

ניכר שלדעת הרמב"ן היחס בין ספור יציאת מצרים לבין הפסח דומה ליחסים שבין מקרא בכורים לבין הבאתו, ושבין ברכת התורה לבין הקריאה בה⁹.

יחס זה בין הפסח לבין סיפור ההגדה מעוגן גם בכמה הלכות: הדין שסיפור ההגדה צריך להיות בפורמט שאלה ותשובה (גם על ידי אדם הנמצא לבדו); דעת רבן גמליאל, שצריך להזכיר פסח, מצה ומרור¹⁰; ועוד.

ממילא, לא מפתיע כלל שאנו מוצאים את שתי בחינות הפסח - קבלת עול מלכות שמים מחד, ושבח והודאה מאידך - גם בדיני ההגדה. המשנה בפסחים (קטז.) קובעת כתוכן הראשון של התשובה לשאלות 'מה נשתנה' ש"מתחיל בגנות ומסיים בשבח". ונחלקו שם אמוראים באשר לתוכן הספציפי של הגנות והשבח:

8 לא נדון כאן בסיבת כינוי זה.

9 עקרון זה עולה גם מדברי הרמב"ן במלחמות השם ברכות ב., בחידושו לפסחים קיז. ועוד.

10 עיינו משנה פסחים, פרק י' משניות ד' - ה'; רמב"ם הלכות חמץ ומצה, פרק ז', הלכות ה' - ז'.

דחוייה בציבור") או שמספיק בפסח כדי לאכול אכילת שובע - אין מביאים חגיגה.

התניה זו של החגיגה היא משונה - היכן מצינו חיוב קרבן שמונתה בגורמים אלו? מכאן הסיק רב אשי בגמרא:

שמע מינה חגיגת ארבעה-עשר לאו חובה היא.

(פסחים ע.)

התוספות מפרשים:

לאו חובה היא - כלומר, אינו חייב מן התורה להביאה.

כפי שמתבאר מהמשך התוספות, הדרשה שהבאנו לעיל תלויה במחלוקת תנאים, והמשנה סוברת כדעה שאיננה דורשת חיוב חגיגה מהפסוק, אלא היא דרבנן, וכנראה לומדים משהו אחר מהפסוק.

אולם, הרמב"ם לומד את חגיגת י"ד מהפסוק, ועם זאת פוסק את דיני המשנה:

כשמקריבין את הפסח בראשון מקריבין עמו שלמים ביום י"ד... וזו היא הנקראת חגיגת ארבעה-עשר, ועל זה נאמר בתורה "וזבחת פסח לה' אלוך צאן ובקר". אימתי מביאין עמו חגיגה זו? בזמן שהוא בא בחול ובטהרה ובמועט. אבל אם חל יום ארבעה-עשר להיות בשבת או שבא הפסח בטומאה או שהיו הפסחים מרובים אין מביאין עמו חגיגה ואין מקריבין אלא הפסחים בלבד. חגיגת ארבעה-עשר רשות ואינה חובה.

(הלכות קרבן פסח, פרק י', הלכות י"ב - י"ג).

נראה להסביר בדעת הרמב"ם, שהמונחים "רשות" ו"חובה" כאן מדברים על חובה מוחלטת, דהיינו חובה המחייבת קרבן עצמאי, כביתר הקרבנות⁷, ושגדר זה של "חובה" הוא הבסיס לדחיית שבת וטומאה. חגיגת י"ד איננה "חובה" המחייבת קרבן עצמאי, אבל היא אכן מצווה על האדם - מצווה של שבח והודאה לה' בזבחים, מן הבקר או מן הצאן. מצווה זו יכולה להתקיים בפסחים עצמם כאשר די בהם למלא סעודת קדשים רחבה, סעודת שבח והודאה ראויה; רק כאשר הפסחים מועטים, מצווה זו מחייבת "להשלים" קרבנות נוספים מן הבקר (שהרי אם יש צאן נוספים, יעשו אותם פסחים ויחלקו את החבורות). השלמה זו באה משלמי נדבה, כיוון שאין לה זהות מוגדרת של קרבן עצמאי.

מסתבר שמצווה זו, שאיננה מחייבת קרבן עצמאי מוגדר, היא התוצאה של הפער בין שתי בחינות הפסח: בעצם, יש כאן שני דינים של הפסח - דין אחד של קרבן מצומצם ומוגדר מזכרי הצאן (הפסח של פרשת בא), ודין שני של סעודת קדשים רחבה, זבח תודה לה' (הפסח של ראה). מבחינת זהות קרבן הפסח עצמו, הדין הראשון גובר; הדין

7 ראו חגיגה ת. בדין הבאה מן החולין.

מאי בגנות? רב אמר: "מתחלה עובדי עבודת גלולים היו אבותינו". ושמואל אמר: "עבדים היינו".

ומציין שם רבינו חננאל: "והאידינא עבדינן כתרוייהו", וכן נפסק גם ברמב"ם (שם, הלכה ו'), וכן מנהגינו היום. פיסקת "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו, ועתה קרבנו המקום לעבודתו" מדגישה את יציאת מצרים כאירוע המכונן של לקיחת ה' אותנו להיות לו לעם, ובתור שכזו מבטאת שחזור של חוויית הכניסה לברית עם ה' ביציאת מצרים. ביטוי זה מהווה ביטוי מילולי של הפסח של פרשת החודש. פיסקת "עבדים היינו לפרעה במצרים, ויוציאנו ה' אלוקינו משם ביד חזקה" מדגישה את יציאת מצרים כאירוע ששינה באופן קיצוני את מעמד עם ישראל מעבדים לבני חורין, ומדגישה שהאירוע היה מלווה בניסים גדולים של הקב"ה. אין ספק שמגמת הפיסקה היא שבח והודאה לקב"ה על מה שעשה לנו ביציאת מצרים, בהתאם לפסח של פרשת ראה.¹¹ נמצא, ששתי הפיסקאות המהוות מענה מרכזי בהגדה משקפות את שני הקיומים של הפסח משתי הפרשות.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון וליהודה ראק, תשס"ט *
* לשאלות והערות ניתן לפנות ליהודה ראק בדוא"ל *
* yrock20@gmail.com *
* נערך על ידי צוות בית המדרש הוירטואלי *
* ***** *
* בית המדרש הוירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* ***** *